

DEBRECZENI PROTESTÁNS LAP

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI HETI KÖZLÖNY.

A lap szellemi részét illető minden küldemény a szerkesztőség czime alatt küldendő.

Megjelen hetenként egyszer szombaton, másfél iven.

ELŐFIZETÉSI ÁR: egész évre 6 frt (12 korona), félévre 3 frt (6 korona). HIRDETÉSEK DIJA: *Benn a lapban* egész oldal 8 frt, féloldal 4 frt, negyedoldal 2 frt; *a borítékon* egész oldal 6 frt, $\frac{1}{2}$ oldal 3 frt, $\frac{1}{4}$ oldal 1 frt 50 kr, $\frac{1}{8}$ oldal 1 frt. Többszörös hirdetésnél árszámítás adatik. Bélyeg-díj minden hirdetésnél külön 30 kr. Egyes szám ára 15 kr.

A kiadóhivatal

kezelője RÓZSA SÁNDOR főiskolai háznagy, kinek nevére intézendő a lap minden anyagi dolgára s a hirdetésekre vonatkozó küldemény.

Pár szó a II. helvét hitvallásról.

A jelen század theologiai forrongása közben felvetett az a kérdés: mennyiben van értéke e confessionnak? E kérdéshez pro és contra kimerítően hozzá lehet szólni, figyelembe vevén az *elméleti*, nem különben a *gyakorlati* szempontokat. Én ezen elvek felsorolása helyett ezúttal a II. helv. hitvallás becséről és értékes voltáról fogok pár szót szólni.

A II. helv. hitvallás a ref. egyháznak határozott alakot és ábrázatot adott, a mennyiben felköltötte a szabad vizsgálódást, a lelkiismeretet — daczára a pápaság nagy hatalmának — feloldozta a papuralom bilincsei alól s a lehető legtisztább tükörben mutatta fel a ref. egyház hitét. Mint vallási új okmány, csakhamar elterjedt egész Európában.

A II. helv. hitvallás 30 fejezetből áll. A szentírásról — mint a ker. hit és élet kútfejről — szóló tannal kezdődik. Aztán szói a teljes szentháromság egy örök igaz Istenről, annak tiszteléséről; az isteni gondviselésről. Isten munkáiról, az angyalokról, az első pár emberről. Ezután tárgyal a bűnről, ennek eredetéről és a szabadakaratról. — Felmutatja a praedestinatio fölötti vitát.

Részletesen szól Krisztusról, mint Megváltóról. Felmutatja a váltság munkáját a megtérés, megjobbulás, megigazulás fokain keresztül. A 17-ik és következő fejezetekben szól a hívek gyülekezetéről, az ecclesiáról, a lelkészekről, a sákramentomokról, az istenitisztelet rendéről; az egyházi fegyvelemről s az Istentől rendelt hatóságok iránt tartozó tiszteletadás hangsúlyozásával befejezést nyer a hitvallás, mely a Kálvin „Institutio“-jának rendszerében van kidolgozva.

Mindenik fejezet végén megemlíti az eretnekségeket, annak igazolására, hogy e hitvallás híveinek az eretnek sectákkal semmi köze.

A szentírásból bőven idéz, világosítás, gondolat továbbvitel céljából. Idézi az egyházi atyák nézeteit is; még a zsinatokra is figyelemmel van, de csak a melyek megegyeznek a szentírással.

Alaki szempontból: „irmodora egyszerű, világos és velős; kerül minden homályos és kétértelmű, vagy dagályos kifejezést.“ Haller Berthold a szellemet, mely mindenütt csillámlik, a kellemet, mely rajta elömlik s a tömör s mégis világos előadást, magasztalva említi Bullinger talentumát. Összehasonlítja a Bullinger stylusát a Buczer előadásával. Mivel ez utóbbi olyan időben írta munkáit, mikor az egyes sarkalatos pontokat gyorsan öntvén formába, gondosan ki nem dolgozhatta: ezért nyelvezete nehézkes, hosszas körmondatai az értelem rovására vannak; előadása több helyt szokatlan, kifejezései nem felelnek meg teljesen a gondolatoknak. Ellenben Bullinger, Isten rendkívüli ajándékával megáldva, egyszerű nyelven, sok kellemmel ír. Az Isten-Ige fényével világosít meg mindent: lehetetlen őt meg nem érteni. A Zwingli commentárai nem voltak oly keresettek, mint a Bullinger művei; mert azoknak nyelvezete nem nagy változatosságot mutat s kissé homályos.

A II. helv. hitvallásnak más hitvallások fölötti tekintélyét biztosítja az előadás tökélyes volta, kifejezéseinek *változatossága* a ker. tan előterjesztésében. E tekintetben az első ker. századokra emlékeztet ennek az előadása. Bullinger mélyebbé teszi a szereztetési szavak értelmét, (a Zwingli-féle értelmet), a nélkül, hogy a Krisztus testi jelenlétéről szóló lutheri formák közé bonyolodnék.

Elveket s nem személyeket bírál s itt is nagyon vigyáz kifejezéseire; ezt látjuk különösen ott, a hol a communicatio idiomatumról íté.

Bibliai alapra támaszkodva ítéli el a gyónást, de senkit nem kárhoztat. Az exorcismust és a képek tiszteletét ép ilyen módon czáfolja. „Szavaiból nem a sáppadt félelem, hanem a testvéri-, a békeszeretetet beszél.”

A praedestinatio dogmájának előterjesztésében előadása szigorú, de ez szelidül, ha arra gondol, hogy csak Isten ismeri az övéit és Isten ítélete megelőzi a mi rövidlátó ítéletünket: „az ember mindenek előtt jót remélhet és senkit könnyelműen nem számlálhat az elvetettek közé.”

„Itt is — mondja találólag Dr. Böhl E. — a *szeretet* vezeti Bullingert és pedig a lelkiileg megszorodottak iránt való szeretet. Utközben ismerje el az ember, hogy az úton van; ne gyötörje magát s ne másokat annak a kutatásával: vajjon a világ teremtése előtt is ezen útra rendeltetett-é? Inkább kutassa azt, vajjon lábai az úton vannak-é? *Ez az út pedig Krisztus*. A mi elválasztásunk eleve elvégzett dolog, mivel mi Krisztusban, az ő benne való hitben élünk és mozgunk.”

Bullinger maga igen fontos megjegyzéseket tett a hitvallásban tárgyalt egyes tételre vonatkozólag. Így:

1. *Hitvallásra szükség van*. Sokan úgy gondolkoznak, hogy az egyházat minden emberi hagyománytól menten talán inkább tudnák tisztelni s az egyháznak a hagyományoktól megtisztításán fáradoznak. Amde hogy mi hitsorsosinkat az egyházhoz való nagyobb ragaszkodásra bírjuk, ez csak az egység által történhetik meg; az egyháznak evangyéliomon alapuló egysége meg csak úgy állítható helyre, ha az egyház hitvallásban kifejti a maga elveit; ha védelem és épülés végett forrást nyit, a melyből a Krisztus hű és állhatatos tanítványai életet és igazságot meríthetnek.

2. Szerinte az *evangyéliomi egyház* nem áll szemben a catholicus egyházzal, sőt inkább ez a *valóban catholicus* — a tulajdonképen egyetemesen Krisztusi — egyház; ép oly kevésbé akar a cath. egyház, mint olyan ellen, küzdeni, sőt az egyház azon állapotát, a milyenben volt a VII. és VIII. századig, tisztelettel említé, ám küzdenie kellett az evangyéliomnak a valódi keresztyénségnek ellentmondó egyház ellen, azon elkoresosulás ellen, melyhez az egyház a sötét középkorban s azután is oly makaesul ragaszkodott.

3. Mint védi az evangyéliom szolgálóinak valódi lelkipásztori állását az ellenfélhez írt czáfolatában, megtetszik ezen nyilatkozataiból:

„Luthert te pártos szerzetesnek mondod; mi vagy te, vagy mi voltál egykor, azt én nem érintem, arról nem kérdezősködöm. Te még mindig táplálsz némi gyanút. Csak előre! Kér-

dezősködjél rólam, a mint akarod: szabad. Nekem nem szabad érintenem semmi rám vonatkozó dolgot. Én bűnös vagyok, de elég erős a reménységem Krisztusban. — Az Ur szolgálója vagyok Zürichben, az egyház által egészen rendesen hivatván meg hivatalomba. Előbb tanító voltam, tanítván hittanári széken, valamint egyébütt is. Gyermekkorom óta szorgalmasan foglalkozom a szentírással és az egyházi atyákkal. Mint magánember, mint laicus a tudománynak éltem s igyekeztem kiképezni magamat a nemes és szent ismeretében. Mint lelkész, soha sem szolgáltam püspöknek, apátnak, priornak, még szerzetes sem voltam. Kérdezősködjél hát tovább is: Istennek hála: életemben semmit sem fogsz találni, a mit szégyenlenem kellene, kivéve, hogy az én Uram Istenem előtt bűnös ember vagyok.”

„Haladjatok az Ur szent útain, — mondja az okvetetlenkedve újítók ellen. — Az erény halhatatlan, az él igazán. Mi Isten képére és hasonlatosságára vagyunk teremtve s ezt igazolnunk is kell bűntől tartózkodásunk és kegyességünk által, gondolatunkban, szóval és tettel. Ez a célja a mi életünknek; ha kik szívből keresik Istent, ő azokkal leend. Elég erős, hogy minden ellenségünk ellen megoltalmazzon. Csak azokat tartjuk mi az igazságban biztosabbaknak és legyőzhetetleneknek, a kik az Urral egygyé lévén, az Ur leend oltalmazójok.”

Farelnek írja a *lelkipásztor tisztére* vonatkozólag: „mutassa meg, mit kíván az Ur az ő szolgájától? hogy nyáját az igazság és élet ígéjével táplálja; bűnbánatot, bűnbocsánatot hirdessen a Krisztus tanítása szerint. A bűnt, a gonosztságot állítsa szemök elé és kárhoztassa; okossággal, méltósággal, félelem nélkül, nyíltan lépjen fel, hangoztatván, hogy a gonoszok — bár az erény külszine alá burkolóznak, nem maradnak sokáig titokban. A lelkipásztor síma és ékes beszéddel kevésre megy. Rémités, üldözés ne aggaszsa őt, tekintsen az Urra s az ő apostolaira, „ezért — úgy mond — el ne hagyd a gyülekezetet.” „Légy erős hivatalodban, a melyre elhivattál, ez a te kötelességed jó pásztor! S ha őket hűséggel, erélylyel, okossággal bölesen vezeted, rövid időn eltávozik a gonosz.”

Mi a kötelességök a lelkipásztoroknak egymás iránt? „Gondoljátok meg, mi vár reátok, ha ti e tekintetben hanyagok, tudatlanok s gyöngék vagytok . . . Ne tartsátok esekélységnek egymás ügyét. Hivjatok össze zsinatot. Legyenek ott jelen a panaszosok s a panaszlott hadd fejtse ki magát. Mindent megvizsgáljatok, különben minden gyülekezetnek, még az ellenfélnek is a megrovására méltók lesztek.”

4. *Mi a feladata a hatóságnak?* Isten rendeletét, a szentírást nem lehet az emberi rendeletek mögé helyezni. Igaz, *az egyház nem lehet fegyvellem nélkül.* Midőn tehát az egyház e fegyelmet gyakorolja: a hatóság nyújtson segédkezet a lelkipásztoroknak; intse a bűnöst, fékezze a gonoszt, senki se tőrje házában a dévajságot, az egyházban akadályozzanak meg minden fesslettséget.

A lelkipásztorokra vonatkozólag még ezeket jegyezze meg:

Egy lelkipásztor a többi ítéletének tartozik magát alárendelni; mert kik tudnának helyesebb ítéletet mondani tan és élet fölött, mint épen a lelkipásztorok?

A *lelkipásztort választani kell* (s nem kinevezni.) Figyelembe veendő ugyan a vének tanácsának határozata, ám a lelkipásztort az egész gyülekezet válaszsza, csak így történhetik az egyházban minden közmegegyezéssel. Elmozdítani is csak így lehet a lelkipásztort.

A II. helv. hitvallást bátran tekinthetjük úgy, mint a Bullinger gazdag, kimeríthetlen hitéletének valódi, hű kifejezését, mint az ő gazdag, tartalomdús tapasztalatainak és theologiai mély meggyőződésének foglalatát, mint az egyházi alaptanoknak minden hitvallásoknál kitűnőbb kifejtését és előterjesztését.

Világosságnak és egyszerűségnek mintája, mint ellenfelei is elismerik, kiváló azért is, hogy felöleli a ker. tan összességét.

Elesen kél sikra a róm. cath. egyház tévelygéseivel, viszont szelid a lutheri különbségekre vonatkozólag, a nélkül, hogy egyéni meggyőződését bárhol is befolyásoltná. Egész én-jét áthatja az a teljes, tiszta és nyugodt öntudat, mely Bullingernek mindvégig fő jellemvonása s vezérlő elve volt az egyházra tartozó dolgokban.

Hitvallása nem ütközik össze a történelem bizonyosságával, mert mindenben a szentírás útján halad. A testvér-egyházzal is ugyanazon alapon áll; kezet nyújt a közeledésre; a békesszerszeretnek itt is kifejezést ad, ám ez nem némíthatja el, az igazságszeretnek helylyelközzel leplezetlen módon történő megnyilatkozását.

E hitvallás az ismereteknek oly mélységét öleli fel, mely szerint ezt a theol. tudomány egyik legszebb termékének tekinthetjük; *nem* pusztán szárazon *dogmatizáló*, vitatkozó, okvetetlenkedő, hanem teljesen *őszinte* s az Írás szellemében való szerkesztéséhez híven világos, úgy hogy teljesen magán hordja szerzője egyéniségének szép jellemvonásait.

A II. helv. hitvallást 1567. febr. 24-én fogadta el a magyar ref. egyház a tiszai esperességeknél Debreczenben Méliusz Péter einöklete alatt tartott közssinátán. Ausztriában s a többi ausztriai tartományokban azonban csak a II. József által kibocsátott türelmi rendelet folytán fogadtatott el az.

Felmerült az a kérdés, vajjon ezen országok reformátusai a II. vagy az I. helv. hitvallást fogadták-e el? E kérdésre azonban könnyen meglehet adni a választ.

I. Mivel az I-ső helv. hitvallás csak egy kisebb körnek, a schweizi egyházaknak volt a confessiója, még hazájában sem lett általánossá; nem is volt kime-

rítő hitvallás. Békét akart munkálni s homályos előterjesztése az ellenkezőt idézte elő.

2. Mivel a II. helv. hitvallás tényleg nagyobb elterjedést, sőt az elsőhöz képest köztetszést s tekintélyt is nyert a külföld előtt: látható, hogy a tekintélyes magyar egyház, illetve ennek jelentékeny nagy többsége, az első nagy alkotmányozó zsinaton csakis e mellett a II. hitvallás mellett foglalhatott állást s ezt ismerte el hit- és erkölcsszabályozó okirat gyanánt.

Felhangzott a minden áron újítók szava e hitvallás ellen is: „nem egyeztethető meg a mai kor írásmagyarázatának biztos, szilárd eredményeivel; a dogmákat a szent Írás alapján meg kell újítani.“ Igen ám; csak hogy ezek az újítani akarók elvetik a tényleges, a történeti, isteni kijelentést, a szent Írásnak Istentől ihletett voltát is tagadják. A Biblia szerintök pusztán emberi mű, mondákkal, költeményekkel teljes.

Ha így gondolkoznak a szentírásról, ezt sem tekinthetik döntő tekintélynek s ezzel döntöttek a Biblia és a hitvallás létezési joga fölött is.

Ám halljuk csak mit mond ezekkel szemben maga a II. helv. hitvallás szerzője? „Senkire sem kötöm művemem, mint kánonikus könyvet s *kegyes* és *tudós* férfiak ítéletének nem állok ellene. Ha másnak helyesebb nézetei vannak, azt sohasem tagadom meg.“ Ha végre a szigorú és merev hitvallás-kényszernek vannak is hívei: „mi — úgy mond a II. helv. hitvallás előszava — azon nézetben vagyunk, hogy Isten ígéből meritjük a valódi tudományt és kegyességet, az egyházjavítást és kormányzást; minden kötelességre és kegyességre vonatkozó újmutatást, a hittanra vonatkozó minden ismeretet s a tévelygők ellen minden czáfolatot, mint szinte mindenféle intést is innen meritünk. Csak ez a hibázhatlan szó: az Isten ígéje; csak ez a hibázhatlan: a prófétáké és tanítóké; a Jézus Krisztusé: a ki lett Istentől bölcsességünk, igazságunk, szentségünk és váltóságunk, — a végett, hogy maga dicsőítse az Urat.“ (I. Kor. 1, 30. 31.) Ezen szóra mi szívesen és örömmel hajlunk. Ezen Urtól, „ki az út, igazság és az élet,“ tudjuk, hogy Isten az ő tanácsát a mi boldogságunkra jelentette ki. Mi mindnyájan Krisztusra kereszteltetünk és egyedül Krisztushoz visszük a mi értelmünket, szívünket, lelkünket élő áldozatul, mint a reformátorok, mint Krisztus hű bizonyosságai minden időben tették. Jaj nekünk, ha a tudás lép az élet helyébe; magától elvész az! Új, nagyobb, gazdagabb ismeretre kell jutnunk a hitben erősebb élet által, hogy az az igazi lelki életfolyam, mely a Krisztusból ered, tisztán és zavartalanul folydogáljon és hullámaiban új kincset hozzon világosságra, új erőt tárjon fel.

Ha felkavarodik az előbb tiszta víz, zavaros lesz, az értelem elsötétül, a tudomány enyelgés lesz és a tudományos rendszer csak holt forma.

Azért meg kell tartanunk az egyházi hitvallást. A II. helv. hitvallás mintája marad a theologiai alaposágnak és gondosságnak: „*tiszta dogmatikai műremek*“ és a mint mostanig egyházunk magna chartája volt, az marad az továbbra is. Mi, a mint eljutottunk a hitegyeségre és Isten Fia ismeretére, a férfiúi érettségre: azonképen híven, kitartóan ragaszkodunk hitvallásunkhoz, másokat is buzdítván: „Ne legyünk többé gyermekek, kik habozunk és ide s tova hajtassunk a tudományak akármilyen szele által, az embereknek álnokságok által; hanem az igazságot követvén a szeretetben; mindenestől fogva nevedeljünk abban, a ki Fő, tudniillik a Krisztusban.“ (Ef. 4, 14—15.)

Debreczen, 1894. július hó.

V. I.

✠ TÁRCZA. ✠

A Zsidókhoz írt levél kritikai és bibliai theologiai szempontból.

(Folytatás.)

β) Ellene bizonyít a Pál apostol szerzőségének a levél irálya és kifejezési módja is. Erre a sajátságára kiválóan rámutatott Schulz (der Brief an die Hebräer. Breslau 1818. pag. 135 kk.) és Seyffarth (de epistolae quae dicitur ad Hebraeos, indole maxime peculiari. Lips. 1821. p. 29 kk.), aztán Bleek, Credner az ő isagogikáikban, Tholuck (Kommentar zum Br. an d. Hebr. Hamburg, 1850. p. 25—35) és de Wette (Lehrbuch der hist. krit. Einl. §. 161b), meg többen is. Már Origenesnek feltűnt az a tisztább görögség, az a kerekded körmondatokban és szóközi lendületben nyilvánuló írói gyakortottság, mely ezt a levelet a Pál apostolétól lényegesen megkülönbözteti. Pál apostol gyakran küzd azzal, miként fejezze ki teljesen hű és megfelelő szavakban azokat a mély gondolatait, melyeket olvasóival közölni kíván, míg a zsidókhoz írt levél szerzője, ha szinte nem éri is el a klasszikus görögség magas színvonalát, de a *κοινή* legmagasabb fokáig tud emelkedni. Így p. o. a közbevetett hosszabb mellékmondatok után egészen könnyedén, természetesen tér vissza a megkezdett főmondatához (12, 18—24) s kiváló súlyt helyez a szép hangzásra és szó-ütemre (1, 1—4; 7, 1—3) s a kötőszók és részesülői alakok használatában teljesen jártas. Mindamellet ez a szerző sem ment a héberes szólásmódoktól, sőt gyakran alkalmaz az ő szövetségi nyelvhasználatra emlékeztető szavakat p. o. *οίκουμένη μέλλουσα* (2, 5), *σάρξ κ. αίμα* (2, 14) stb.; vagy pedig még inkább olyan kifejezéseket, a melyeknél az illető fogalom megértésére nézve, találóbb görög szavak léteznek. Így: használja *λαλῶν* igét az isteni szózat kinyilatkoztatására a héber *אָמַר* jelentésében 1, 1; 2, 2; 9, 19; továbbá *ἐξέρχεται ἐκ τῆς ὁσφύος* (7, 5); *ἐργάζεται δικαιοσύνην* (11, 33); *καρπὸς εἰρημίας* (12, 11) stb., az idegen neveket nem ragozza *Ἀαρὼν* 7, 11; 9, 4; *Χερουβίμ* 9, 5; *Ἰερουζώ* 11, 30. *Ἰερουσαλήμ* 12, 22., egyébiránt erre Pál apostol sines tekintettel. Sajátságos az augmentum temporale használata a syllabicum helyett az *ἡμελλε* imperfectumban, a rendes *ἔμελλε* mellőzésével 11, 8. *Ἄγιος* az új szövetségben is két végzetű melléknév, mégis Zsid. 9, 12-ben *ἁγίων* olvasható, minden variáns nélkül. Másfelől azonban az író gazdagabb szókészlettel rendelkezik s általában gyakorlottabb stylistá, mint Pál apostol. Erre vall egyebek közt a teljesebb hangzású szavak alkalmazása az egyszerű gyökiszavak helyett p. o. *μεθασποδοσία* (2, 2; 10, 35; 11, 26); *ὁρκωμοσία* (7, 20. 21. 28), *αἵματεκχυσία* (9, 22), *ἡ εὐπερίστατος ἁμαρτία* (12, 1). Igékből képzett főnevei közül megemlíthető: *ἀθέτησις* (7, 18; 9, 26); *μετάθεσις* (7, 12; 11, 5); *κατάκλισις* (3, 11. 18; 4, 1. 3. 5.); *τελείωσις* (7, 11); *ζῶν* jelző „éő, ható, hathatós, örök érvényű“ jelentésben fordul elő több

helyen, így *θεὸς ζῶν* (3, 12; 9, 14; 12, 22); *λόγος ζῶν* (4, 12); *ὁδὸς ζῶσα* (10, 20); gyakran olvasható nála *ᾔθεν, ὄσον, τοσοῦτο*, aztán kedveli ezeket az időhatározókat *εἰς τὸ διηνεκές* (7, 3; 10, 1. 12.); *εἰς τὸ παντελές* (7, 25); *διαπαντός* (9, 6; 13, 15); gyakran (19-szer) használja a *τε* szócskát; ritkábban *τε καὶ, καὶ γὰρ, τοίνυν, τουγαρόν, διό, δήπου, εἴτα* kötőszavakat. Kedveli a szó-játékot, a paronomasiát p. o. 5, 8: *ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν*; 5, 14: *καλοῦ τε καὶ κακοῦ*; 13, 14: *μένουσαν-μέλλουσαν*. Különösen választékosak és jellemzetesek az Urra vonatkozó eme kifejezései: *ὁς ὢν ἀπαύρασμα τῆς δόξης καὶ χαρρακτῆρ τῆς ὁποστάσεως τοῦ θεοῦ* (1, 3), vagy ez a méltóságteljes nyilatkozat: *ἐκείθεν (t. i. Krisztus) ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὕψιλοις* (1, 3), aztán 8, 1-ben *ἐκείθεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, míg Pál apostol egyszerűen így szól: *ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ καθήμενος* (Kol. 3, 1). Átalában véve e levélnek nyelvezete világosan igazolja, hogy a szerző az új szövetség összes íróinál tisztább s fejlettebb görögséggel ír s e tekintetben csak az Ap. Csel. 16., illetve 20. részétől végig terjedő szakaszok hasonlíthatók össze vele, a mi mind, a mellett szól, hogy a szerző nem lehetett maga Pál apostol. Viszont nélkülözzük nála az apostolnál megszokott érvelési szabatoságot, a gondolatok szigorú logikai kapcsolatát, a kifejezésbeli tömörséget és határozottságot s az előadásnak azt a bensőségét, melyet csak Pálnál találunk fel.

γ) A zsidókhoz írt levél szerzője *nem úgy idézi az ő szövetségi tételket, mint a hogy Pál apostol szokta*. Ez a harmadik fő érv, mely a Pál szerzőségének ellene szól. Pál apostol ugyanis rendszeren a LXX nyomán, többnyire emlékezet után és így teljesen szabadon idézi az ő szövetségi írást, a hol ellenben a LXX, a héber szövegtől eltér, ott az eredeti szöveghez tér vissza. Levélünk szerzője azonban még ott sem ragaszkodik a héber szöveghez, a hol azt a LXX, p. o. a zoltárok szövegénél, lényegesen helytelenül fordítja, hanem idézi állandóan a LXX fordítást még hibáival is. Ezt látjuk 1, 6 és 12, 21-ben, a mely versekben idézett tételeknek eredetijét csak a LXX-ben, de a héberben már nem találjuk; aztán 10, 5-ben, a hol az érv gyanánt használt tételt (Zsolt. 40, 7) a LXX nyomán hibás szöveggel idézi; 11, 21-ben (*ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς βάρβου*) és 13, 15-ben (*καρπὸς χειλέων*), a hol az itt zárjelbe tett kifejezések hibás fordítás folytán csúsztak a LXX szövegébe. Az is nevezetes eltérés, hogy míg a Pál apostol idézetei nagyobbára a vatikáni kodex-szel egyeznek, a mely egészben véve az Origenes kora előtti szöveget tartalmazza: addig a Zsidókhoz írt levél LXX idézetei majdnem kizárólag az alexandriai kodex-szel vannak összhangban, a mint erre különösen utalt Bleek Frigyes (Der Brief an d. Hebräer, erläutert . . . Abthlg. I. Berl. 1828. II. Abthlg. 1836/40. §. 79—83). Ebből azt kell következtetnünk, hogy az író nem ismerte úgy az ő szövetségi írás eredeti nyelvét és szövegét, mint Pál apostol, a kitől ezen kívül különbözik még abban a tekintetben is, hogy más modorban,

más alakban idéz. Ugyanis Pál apostol az ő szövetségi kijelentés ígét csakis akkor idézi λέγει ὁ θεός és hasonló kifejezés előrebocsátásával, a mikor az idézett ígék, az eredeti szövegből kitetsző kapcsolat szerint valósággal mint Isten közvetlen mondásai jelennek meg p. o. Róm. 9, 15. 25. Gal. 3, 6. Gyakoribb idézési forma gyanánt magára az illető szent íróra hivatkozik így: Δαυὶδ λέγει, Μωσῆς λέγει-γράφει, Ησαΐας λέγει-γράφει. Még gyakrabban pedig az idézetet egyszerűen az Írás nyilatkozataként közli ilyen formán: γέγραπται, καθὼς (ὡς) γέγραπται, λέγει ἡ γραφή, vagy az Írás illető helyére vonatkozással λέγει ἡ γραφή ἐν Ἠλίε, ὁ νόμος ἔλεγε. Ellenben szerzőnk (2, 6 kivételével) az idézett tételeket Isten bizonyosságai gyanánt jelezi akkor is, midőn Istenről harmadik személyben van szó, a hol tehát nem ő szól közvetlenül p. o. 1, 6. 7. 8; 4, 4; 7, 21; 10, 30. Egy pár helyen Krisztusnak közvetlen mondásaiként idézi az érvelési tételeket, nevezetesen 2, 11. 13; 10, 5. 8 köv.; két ízben pedig olvasható ez: τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγει-μαρτυρεῖ (3, 7; 10, 15). Egy tétel van, melyet Pál apostollal egyezően idéz: Deut. 32, 35 h. ö. Zsid. 10, 30. Róm. 12, 19. Ezt az idézési módot csakis az a körülmény magyarázza meg, hogy szerzőnk az ő szövetségi Írás minden ígét Istennek és az ő Fiának s a Szentléleknek közvetlen kinyilatkoztatásaként tekintette figyelem nélkül arra, hogy az egyes írók, a nekik adatott kegyelmi ajándékok szerint igen gyakran egészen alanyi szempontból is szólnak. Tudjuk pedig, hogy Pál apostol az ő testamentomi Írásnak ilyen végső határokig menő betűinspirációját nem vallotta, a mit igazolnak az ő LXX idézetei.

δ) Kevésbé nyomós érvek, mindamellett figyelmen kívül nem hagyhatók a következők:

a) Szerzőnk 2, 6 és 4, 4-ben olyan formán idéz, mint Philo alexandriai bölcse, a ki ugyanis a határozatlan λέγεται, φησί, vagy a határozottabb Μωσῆς φησί, μαρτυρεῖ Μωσῆς formát használja, sőt szó szerint is idézi a 13, 5-ben olvasható tételt. Aztán nem is allegorizál, mint Pál (Gal. 4, 24.), de az istentiszteleti intézményekről s Melchisedekről tipikus értelemben szól. Ez a körülmény azonban, meg hogy szerzőnk a θεῖς καὶ ἱερατικός, αἰεὶς ποιητικός, μετρισπαθεῖν, ὡς ἔπος εἰπεῖν kifejezéseket is használja, még nem elegendő annak igazolására, hogy ő az alexandriai theologiai felfogás híve; mert a tartalomtól kitetszőleg, mind a törvénykijelentésnek angyalok révén történt közvetítéséről, mind a jelen és jövő világról s az Isten népének szombati nyugalmáról, valamint a mennyei szentélyről és Jeruzsálemről szóló előadások is egészen palástinai eredetűek, mirek következtében a Philo írtaival való rokonságot Tholuck, Riehm és Wieselerrel együtt nem ismerhetjük el mi sem. Épen ilyen másodrendű ellenvetés az, mely szerint

b) szerzőnk a templom berendezésére s az istentiszteleti szertartásokra vonatkozólag tájékozatlan volt volna. Ezt főleg Bleek igyekezik kimutatni a 9. rész alapján, a hol is a 4. versben szerző azt mondja, hogy a szentek szentében vala a szövetségládájában, a szövetség

tábláin kívül a manás korsó és Áron kihajtott vesszeje, holott 1 Kir. 8, 9 és 2 Krón. 5, 10 szerint nem vala egyéb a ládában, hanem csak a Mózes két táblája. Az sem szabatos, hogy a füstölő oltár a szentek szentében volt elhelyezve (9, 4), mert annak helye a szentélyben volt (1 Kir. 7, 48). Aztán a herodesi templomban Josephus szerint a szentek szentélye egészen üres volt, nem volt benne az a berendezés, melyről szerzőnk 9, 6-ban említést tesz. Ezeket az ellenvetéseket Wieseler és részben de Wette is aláírja s szerintünk szintén van azoknak, ha nem több, legalább annyi nyomatéka, hogy a Pál apostol szerzősége ellenében felhozott érveket támogatják.

c) Nem tartható indokoltnak az a felfogás sem, mely szerint némelyek (Bertholdt, Schulz, Seyffarth, Schott [Isagoge 345 kk.]) a *tantartalom*-ból igyekeznek kimutatni olyan ellentéteket, melyek Pál apostolt és e levél szerzőjét, eltérő dogmatikai nézetek hirdetői gyanánt tüntetnek fel. Sőt inkább úgy áll a dolog, hogy a zsidókhoz intézett levélben foglalt eszmék, gondolatok, elvek és tanok a legközvetlenebb rokonságban és összhangban vannak a Pál apostol leveleivel. Mert még az, hogy két író ugyanazt az alapgondolatot különböző oldalról és eltérő kifejezésekkel tárja fel; vagy hogy ugyanazon tételt különböző, de egymást ki nem záró szempontból világítja meg; vagy hogy saját olvasó körét közelebből illető eszmék fejtegetésével foglalkozik, — mindez nem olyan természetű írói sajátosság, hogy ennek alapján valami szembeszökő elvi eltérést lehetne megállapítani. Különösen szoktak hivatkozni arra, hogy a Zsid. levél szerzője a hitet nem állítja a törvény cselekedeteivel oly merev ellentétbe, mint Pál apostol. De hát vajjon Pál apostol szerint (2 Kor. 5, 7; I. Thess. 1, 8; I. Tim. 6, 12; II. Tim. 4, 7) lényegileg nem ugyanazé a hit, a mi Zsid. 11, 1. 6. 27. szerint, t. i. ὁπίστασις ἐλπίζομένων és ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Vagy a mikor Zsid. 9, 8-ban azt olvassuk, hogy „még nem lett nyilvánvalóvá a szentek útja, fennállván még az első sátor“, vajjon nem ugyanazt jelenti-e ez, a mit Pál apostol tanít, hogy t. i. az ő szövetségi kijelentés előkészítő jellegű, „most ellenben (ὡνὶ δὲ) törvény nélkül jelentetett ki Isten igazsága, melyről bizonyosságot tett a törvény és a próféták“? (Róm. 3, 21; 10, 4; 16, 26; Gal. 4, 21). Sőt inkább, ha összehasonlítjuk levelünk tantartalmát a Pál apostoléival, nyomról-nyomra ugyanazokat az evangéliumi igazságokat és tanelveket látjuk kidomborodni, a melyeket a nagy apostol, közvetlen kijelentés alapján hitt és hirdetett. *Isten* a mindenség alapoka és célja 2, 10 h. ö. Róm. 11, 36. I. Kor. 8, 6.; *Krisztus* Istennek képmása s hatalma szavával a mindenségnek fentartója 1, 1—3. h. ö. 2 Kor. 4, 4. Kol. 1, 15. 16., ki megaláztatott és felmagasztaltott 1, 4; 2, 9. h. ö. Fil. 2, 8. 9; megtörte a halál hatalmát 2, 14. h. ö. 1. Kor. 15, 54. 55. 57; 2 Tim. 1, 10; egyszeri tökéletes áldozatával eltörölte a bűnt s győzedelmeskedett a felett 9, 26. 28; üle Istennek jobbára 10, 12 h. ö. Róm. 6, 9. 10. Ő az egyedüli közbenjáró 7, 25. h. ö. Róm. 8, 34., a

ki az Atyának jobbján uralkodik, míglen ellenségei, lábainak zsámolyául vettetnek 10, 13. h. ö. I Kor. 15, 25., eljövend ítéletre, a reá várakozóknak pedig idvezítésére 9, 27. 28. h. ö. Tit. 2, 13. Róm. 8, 23. 24. A hit, szeretet és reménység hármasság alapelve van kifejezve 6, 10. 11. 12. és 10, 22—24-ben, úgy a mint azt Pál apostol hirdeti. Egyébiránt azt, hogy a Zsid. levél szerzője és Pál apostol között dogmatikai ellentétek nem forognak fenn, igazolni fogjuk e levél bibliai theologiai elemzése folyamán. Arra nézve pedig, hogy a Zsid. levelet nem írhatta Pál apostol, a kritika érveiből még két pontra hivatkozunk. Egyik az,

a) hogy a pogányoknak az idvességre való isteni elhívásáról és így az *evangéliom* áldásának *egyetemes* voltáról hallgat az író, holott Pál apostol ezt a ténnyet egyre hangsúlyozza.

b) A másik érvünk az, hogy ha Pál apostol írta volna, egyáltalában nem mulasztotta volna el saját *netvének* és *apostoli méltóságának* a czímiratban való *jelzését*: a mint ezt kivétel nélkül minden levelében megtette.

Ezen valósággal indokolt és itt elősorolt főbb kifogások ellenére sokan kísérletet tettek, a Pál apostol szerzőségének igazolására, így *Schmitt* Chr. Fr., observatt. sup. epist. ad Hebr., histor. antiqua et vindicatio canonis Lips. 1766. *Storr* tübingai theol. prof. (m. h. 1805 jan. 18) Brief a. d. Hebr. Einl. V. ff. *Hug* Lénárt (freiburgi r. k. th. prof.) az ő bevezetésében; *Meyer* G. V. az Ammon és Bertholdt krit. Journal-jában II. 3. p. 225 kk.; *Stendel* a Bengel Archiv-jában IV. 1. p. 63 kk.; *Hofstede de Groot*, disputatio, qua epistola ad Hebraeos cum Paulinis epp. comparatur. Traj. ad Rhen. 1826. *Gelpke* F. Chr., vindiciae originis Paulinae ad Hebraeos epistolae, nova ratione tentatae. Lugduni Batav. 1832. *Bloomfield*, thee Greek Test. 9. ed. vol. II. Lond. 1855. p. 572. *Klee*, *Stuart*, *Stein* kommentáiraikban. *Wichelhaus*, Akad. Vorlesungen über das N. T. herausgeg. von Ad. Zahn, Halle 1875. p. 3. kk. *Jatho*, Blicke in d. Bedeut. des mos. Cult. Hildesh. 1876. K. v. *der Heydt*, Exeger. Commentar. Elberfeld 1882. II. Band. p. 325 kk., s mások is; míg *Guericke* (Neutest. Isagogik. Leipz. 1868), *O. von Gerlach* (N. T. mit Einlgt. und erklär. Anmerkgt), *R. Stier* (Der Brief an d. Hebr. ausg. Halle 1842), *Delitzsch* F. (Commentar zum Briete an die Hebr. Lpz. 1857); *Ebrard* J. H. A. (Der Brief an die Hebr. Königsb. 1850) és nézettársaik azt tartják, hogy ha szinte nem Pál apostol írta is, de az ő megbízásából és tudomásával jött létre, sőt talán a záradékot ő maga írta hozzá.

A reformátorok a nyugoti egyházban felmerült régi kételyeket felújítván, számos tudós a legbehatóbb nyelvészeti és theologiai elemzés tárgyává tette e levelet, de közülök többen a most megnevezett írókkal merő ellentétben, a Pál apostol szerzőségét kereken tagadják, sőt az ő bárminemű hozzájárulását is kétségbe vonják.

Különösen *Luther* kritikái aggodalmait szolgáltattak okot a további kifogásokra. Ő az ezen levélhez írt bevezető előszavában (Walch, XIV. Th. p. 146), tisztán

belső érvek alapján, főleg 2, 3. és a 6. s 10. részek előadásából azt következtette, hogy az író apostoltanítvány: de hogy vajjon voltaképen kicsoda lehetett, azt közömbös dolognak tartotta, noha Apollósra gondolt, mint szerzőre (l. ott). *Melanchton* és a tőle származott symbolikus iratok rendszeren auctor epistolae ad Hebraeos néven nevezik a szerzőt. A magdeburgi centuriák II. könyvének 4. fejezetében, a *Luther* indokolásának felsorolása után ez a megjegyzés olvasható: „His et similibus rationibus mota — prudens vetustas, quae omnia ad analogian fidei examinare solita est, de epistola ad Hebraeos jure dubitasse videtur.“ *Osiander* Lukács (Epist. ad Hebr., Jac., I. et II. Petri cet. illustrata. Tub. 1585 p. 1 sqq.) Barnabásnak vagy még inkább Apollós-nak tulajdonítja a szerzőséget, különben pedig a legmélyebb tisztelettel szól a levél tartalmáról s annak íróját „apostolus ad Hebraeos“-nak is nevezi. *Külön* pedig az ezen levélhez írt kommentárjában, a tartalom előadása folyamán ezeket jegyzi meg: „Quis porro eam composuerit, non magnopere curandum est. Putarunt alii Paulum esse, alii Lucam, alii Barnabam, quod commentem . . . Ego ut Paulum cognoscere autem non nequeo. . . Ipsa docendi ratio et stylus alium quam Paulum esse satis testantur; et scriptor unum se ex apostolorum discipulis profitetur c. 2., quod est a Paulina consuetudine longe alienum . . . Ego vero eam inter apostolicas sine controversia amplector; nec dubito Satanae artificio fuisse quondam factum, ut illi auctoritatem quidam detraherent.“ *Béza* a szerző kilétének nyomozását nem tartván sarkalatos elvi fontosságú kérdésnek, megelégszik azzal, ha egyező értelemben azt valljuk, hogy ezt a levelet a Szentlélek ihletése következtében írta a szerző. *A lutheranus hitvallási iratok* e kérdésben *Luther* álláspontját támogatják, ellenben *a rej. hitvallások* (Confessio Belgica cap. IV. Helvetica posterior capp. XI. XVI. Bohemica anno 1535. Art. IV. VI. XX.) Pál apostolnak 14 leveléről szólnak. Az arminianusok és socinianusok egyáltalában nem csatlakoztak a protestáns egyház fel fogásához, a mely különben főleg *Semler* és *Michaelis* kritikája folytán szintén lényegesen változott.

Miután már mind a történelmi adatok, mind a tartalmi érvek alapján igazolt ténynek kell elismernünk azt, hogy *a Zsidókhöz írt levél nem írta s nem írhatta Pál apostol*, nyomoznunk kell azt is, hogy vajjon *kicsoda lehetett a szerző?*

Sok valószínűség szól a mellett, hogy ezt a levelet *Barnabás* írta. Ezt a hozzávetést több oldalról igyekezett igazolni *Schmidt* J. E. Chr. (Histor. krit. Einleitung ins N. Test. Abth. 1. p. 289 kk), *Ullmann* (Stud. und Krit. 1828. Hft 2. p. 388 kk), különösen *Thiersch* (de epistola ad Hebr. commentatio historica. Marb. 1848), a ki miként *Maier* Adolf (Commentar üb. d. Br. an d. Hebr. Freiburg i. B. 1861. p. 13 kk) Pál apostolnak is részt juttat a levél írásában és *Wieseler* K. (Untersuchung über den Hebr. brief,

namentlich seinen Verfasser u. seine Leser, függetlich gyanánt az ő Chronologie des apost. Zeitalters művéhez, Göttingen 1848 p. 504 kk); továbbá Ritschl A. (Ueber die Leser des Hebr. briefs, a Theol. Stud. u. Krit. 1866. évi I. füzetében 89 kk. I.), Renan (L'Antechrist. Paris 1873. p. XVII köv. 210 köv.). Keil (Kommentar 1885); Weiss B. (Lehrbuch der Einl. in d. N. Test.) és még mások is. Az ezen feltevés támogatására felhozható főbb érvek ezek: Az egyházi írók közül Tertullian a Zsid. levelet Barnabás művének tartotta (de pudicitia c. 20.), midőn az általa idézett tételnek (6, 4-8) nagyobb érvénye érdekében így szól: Volo tamen ex redundantia alicuius etiam comitis apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo jure disciplinam magistrorum. Exstat enim et Barnabae titulus ad Hebraeos . . . cet. De hogy Tertulian miképen juthatott erre a véleményre, azt nem tudjuk elgondolni. Meglehet, hogy csak amúgy gondolóra tartotta a Barnabásnak tulajdonított, de kritikailag még mindig vitás apokrifus levél íróját a Zsid. levél írójának, vagy talán csak hallott valamit ama levél felől — azt a mi Zsid. leveleinkkel azonosnak gondolta. Mindenesetre igazolatlan álláspont. Indokoltabb az a körülmény, hogy Barnabás, a kit Ap. Csel. 4, 36 szerint, szellemi és evangéliomhirdetési képességéért neveztek ὄχις παρακλήσεως-nak, noha a beszédben mögötte áll Pál apostolnak Ap. Csel. 13, 9 kk. 14, 9 kk., — mindamellert az evangéliomi igazságokat kellő nyugodtsággal, gyakorlottsággal és szabatsággal tudhatta megírni. Aztán cyprusi születésű levél, összeköttetési viszonyai révén behatóan megismerkedhetett az alexandriai szellemi élet ama mozzanataival, melyeknek némi nyomai a Zsid. levélben is észlelhetők. Amde határozottan ellene szól az, hogy ő, a ki levita volt s hosszabb ideig Jeruzsálemben lakott (Ap. Csel. 4, 36. 37.) és a templom berendezését alaposan apróra ismerhette — nem írhatott volna az isteniszteletre s az azzal összefüggő dolgokra nézve oly hézagosan, mint a hogy ezt a Zsid. levél szerzője tette. Ha pedig még az úgynevezett Barnabás-levelet is megengedőlegesen hitelesnek tekintenők: akkor meg ennek a tartalma, a zsidó szertartási törvényről való felfogása és előadása éppen úgy, mint irálybeli fogyatékos volta, határozottan ellene bizonyítanak annak a feltevésnek, hogy a Zsid. levelet Barnabás írta.

Ugyanennyi valószínűséggel támogatható a **Lukács** szerzőségére vonatkozó hozzávetés. Az általa írt Ap. Csel. utolsó szakaszainak tisztább nyelvezete, gyakorlottabb mondatszerkesztése legközelebb áll a Zsid. levél irályához s az írónak 2, 3-ban olvasható önjellemzése leginkább ráillik Lukácsra (Ev. 1, 2), minek alapján Origenes tanítója Kelemen, Lukácsot tartotta az általa úgy vélt héber eredeti szöveg fordítójának. Delitzsch (Rudolph's und Guericke's Zeitschr. für d. Luth. Theol. 1849. Heft 2, p. 272 ff. és Kommentar z. Hebr. br. 704), Ebrard és Dollinger (Christenthum u. Kirche in d. Zeit der Grundlegung. Regensb. 1860 p. 86), amaz inkább irályi

sajátságok, ezezek inkább a Pál apostoli gondolatok fogalmazása szempontjából ismerik el szerzőül Lukácsot. Delitzsch egész halmazát sorolja elő azoknak a kifejezéseknek, melyek csakis Lukácsnál és a Zsid. levélben található, a melyekre jórésztben már ezen hypothesis felújítója Grotius és Crell S. is utalt p. o. προσέχειν τινι 2, 1. h. ö. προσέχειν τοις λαλοῦμένοις Act. 16, 14. μέτοχοι 3, 1; 6, 4. Luk. 5, 7., κατανοεῖν 3, 1; 10, 24. Luk. 12, 24. 27.; καίτοι 4, 3 Act. 14, 17; 17, 27 καίτοιγε és καίγε mellett; ἀρχηγός 2, 10; 12, 2 (Jézusról) Act. 3, 15; 5, 31.; τὸ ἴδιον αἶμα 9, 12; 13, 12. Act. 20, 28.; σχεδόν 9, 22 Act. 13, 44; 19, 26.; παροῦστος 10, 24. Act. 15, 39.; ἀποσταλές 13, 17, mint ἀπὸ λέγόμενον, még λυσταλέσι Luk. 17, 2. stb. Csakhogy, ha figyelembe vesszük, miszerint a Delitzsch által felhalmozott nyelvi bizonyítékok javarésze nem mind ilyen természetű, mint a jelzett szavak legtöbbje, hanem többnyire előfordulnak azok más új szövetségű iratokban is; továbbá ha mérlegbe vetjük azt a szóanyagot is, melyet Lukács, az általa használt forrásokból kölcsönzött: akkor egy néhány rökön kívülzés alapján bizonyára még nem mondhatjuk azt, hogy két külön irat ugyanattól az írótól származott. Másfelől pedig Lukács irályá sehol sem emelkedik arra a **szónoki** színvonalra, a melyen a Zsid. levél áll. Végül döntő bizonyíték a Lukács szerzősége ellen az a tény, hogy ő pogányból lett keresztyén volt (Köl. 4, 11. 14.), holott — a mint az általánosan elismert elv — a Zsid. levél szerzője csakis született zsidó lehetett.

A kath. írásmagyarázók közül Reithmayr (Einl. in d. Kanon. BB. des N. P. Regensb. 1852) és Bisping (Kommentar z. Hebr. br. 1854) Erasmus felfogásához csatlakozva, **Római Kelemen** tartják a Zsid. levél írójának, úgy vélekedvén (Bisping), hogy Kelemen a 13. rész 17. verséig írta a levelet s az erre következő epilogust Pál apostol írta hozzá, mintegy az egész levél tartalmának hitelül, megerősítésül. E felfogás alapjául szolgál az a körülmény, hogy Római Kelemennek a Korinthusiakhoz intézett első levelében, a Zsidó levélből kölcsönzött több részlet olvasható (p. o. Kap. 36. h. ö. Zsid. 6, 4; 1, 3. 4. 5. 7. 13.; Kap. 17 h. ö. Zsid. 11, 37. Lardner, the credibility of the Gospel History. Part II. Vol. 1. Lond. 1748. p. 62 kk); csakhogy ezeket a részleteket Kelemen nem idézetek gyanánt, hanem mint jól tudott és elfogadott tételeket szőtte be előadásába, a miből egyszerűen csak azt lehet következtetni, hogy ő a Zsid. levelet ismerte és sokra becsülte. Azonban tartalom, felfogás, eredetiség és szellemi erő tekintetében, valamint irály dolgában a Kelemen levele egészen mögötte áll a Zsid. levélnek.

Böhme (Kommentar 1825), Mynster (Studien u. Kritiken 1829. H. 2.) és Riehm (Lehrbegriff des Hebr. br. 1858. II.) **Silvanus**-t gondolják a levél szerzőjének. Amde neki, mint a jeruzsálemi gyülekezet tagjának (Act. 15, 22), több tájékozottsággal kellett birnia az ottani templom berendezéséről, mint a mennyit ennek a levélnek a szerzőjénél tapasztalunk.

Legelterjedtebb, jöllehet az eddigi feltevéseknél alig igazoltabb az a hypothesis, mely *Apollós*-t tartja a levél szerzőjének. Ebben a nézetben volt Luther (in Gen. 48, 20. ed. Witeberg, 1561. Tom. VI. p. 710.): „autor epistolae ad Hebraeos, quisquis est, sive Paulus, sive, ut ego arbitror, Apollo.” — Sermon von den Sekten, I. Kor. 3, 4 ff. (Walchnál, Th. XII.): „Dieser Apollo ist ein hochverständiger Mann gewest; die Epistel Hebraeorum ist freylich sein.“ Az ő felfogásához csatlakoztak a legtöbbben az e századbéli tekintélyesebb kritikusok közül, nevezetesen Bleek, Tholuck, Credner, Reuss, Alford H. The Greek Test. Vol. IV. Part I. London 1859, Riehm, Davidson (Introduction), Kurtz J. H. (der Br. an d. Hebr. erkl. Mitau 1869), sőt a katolikusok közül is Feilmoser (Einl. in's N. T.), Lutterbeck (die neutestl. Lehrbegriffe Bd. 2. Mainz 1852); aztán Lünemann (Commentar 1878), s többen még. Apollós-nak az a jellemrajza, melyet Ap. Csel. 18, 24 kk. és I. Kor. 1—4; 16, 12 alapján alkothatunk magunknak, kétségkívül arra indíthatna bennünket, hogy őt tartjuk a Zsid. levél szerzőjének. Ő ugyanis alexandriai születésű zsidó volt a ki nem képezte lenni az Úrval, hanem raj apostol révén ismerte meg az evangéliomot. Ékesen szól az I. Kor. 13-ban és a Zsid. levélben, nemcsak képes volt, de bizonyára törekedett is arra, hogy zsidó nonniansait, az altaia megismert Messiás idéző tudományára vezérleje. Mint alexandriai képzettségű író, legmegelőbbben alkalmazhatta a typhlosymboliens tanítási modort is, mely a Zsid. levélnek kiváló jellemvonása. Az ő részéről legkevésbé lephet meg bennünket a LXX használata, meg a jeruzsálemi tempion akkori berendezésének hiányos ismerete. Ellenben elieno bizonyít az Apollós szerzőségének az a tény, hogy ő nem volt az ő oszlop-apostoiok tanítványa, mint a hogya a Zsid. levél szerzője szól magáról 2, 3-ban, sőt arra nézve sincs semmi adatunk, hogy azokkal bárminemű összeköttetési viszonyban is állott volna Apollós. Továbbá ellene szól az is, hogy az ő egyházi hagyomány egyáltalában nem emlékezik meg róla, mint szerzőről, sőt a mennyiben a hagyományra nem sokat építhetünk, hivatkozunk még Római Kelemenre, a ki mind Apollóst, mind a Zsidó levelet egyaránt jól ismerte s még sem említi sehol egy szóval sem, hogy a levél írója Apollós volt volna.

E minden oldalról megvitattott tétel tehát még mindig eldöntetlen nyílt kérdés gyanánt tűnik elénkbe. Az tény, hogy a zsidókhoz intézett levelet nem írta s nem is írhatta Pál apostol. De hogy ki lehetett a szerzője — ezt kritikailag, megnyugtató módon eldönteni nem lehet.

Az évszázadok óta vizsgálódó és kutató tudomány-nak eme nemleges (negatív) sikere ellenében, levelünknek tartalma és összes sajátosságai (stylí majestas, rerum pondera, verborum *θεωρία*, divina in animis hominum efficacia — Gerhard), mindez teljesen meggyőz affelől, hogy ez a levél, egészben véve Istennek ígéje, az ő Szentlelke ihletésének műve s a ki tolmácsolta — az bizonyára Istennek választott embere vala. (Folyt. köv.)

Részletek a bukovinai protestantizmus történetéből.

A protestantizmus keletkezése s terjedése.

III. A buk. protestantizmus jogviszonyai s annak fejlődése kezdettől jelenig.

Mint előzőleg láttuk, a protestánsok Bukovinában — mely 1774-ig Moldvához tartozott, — kezdetben nemcsak megtűrettek, hanem pártfogásban is részesültek a moldvai fejedelmek részéről, később azonban a kath. misszionáriusoknak a moldvai fejedelmekre gyakorolt nagy befolyásuk következtében csaknem 2 századon át sok üdvöztetést kelle szenvedniük.

Csak a XVIII-ik század közepén virad fel rájuk ismét a jobb lét hajnala.

Az 1760-ik évben Kallimachi Theodor moldvai fejedelem a Philippenben letelepült protestánsoknak esekély váltságdíj ellenében teljes vallás szabadságot biztosított.

E türelmi rendelet szórol-szóra így hangzik: „*Óket. — i. i. a protestánsokat — az ő evang. vallásuk szabad gyakorlatában senkinek sem szabad háborgatni, sem pedig vallási ügyeikbe beavatkozni: isteni tisztelkeiket az ő törvényeik, szertartásaik szerint szabadon tarthatják, szabadságukban áll lenniük, s az templomok epitsenek, lelkészt, tanítót hívhasanak — tartáhsanak.*”

Mindenke kiváltságokat megerősítette Ghika János fejedelem is, 1764 szept. havában kelt levelében így: „*az ő megengedem a protestánsoknak, hogy templomok épitsenek, lelkészt, tanítót hívhasanak.*”

De nemcsak Philippenben, hanem ettől fogva az egész Bukovinában mindenütt teljes vallásszabadságot, sőtellen polgári jogot élveztek a protestánsok. Ezt bizonyítja amaz esemény, hogy Ghika Gergely fejedelem 1766. máj. 12-én a czernowitzi starosta Klumasch P. kérésére — ki saját költségén postógyárat állított ott fel — a gyári munkásoknak, bármely felekezethez tartozzanak is, teljes vallásszabadságot, adómentességet biztosított, s megengedte, hogy templomok épitsenek, lelkészt hívhasanak. Majd Kallimachi János fejedelem 1767. jun. 9. a Kiperestieben (Uj Philippen) lakó prot. gyarmatosoknak is hasonló vallásszabadságot adott, s megengedte, hogy az ott lakó protestánsok rendes egyházzá szervezkedjenek, lelkészt, tanítót hívhasanak, továbbá, hogy minden munkás a kinestári adó s hűbér váltság terhe alul felmentessék.”

Miután Bukovinának Ausztriába bekebelezése alkalmával az ott, addig érvényben levő törvények, rendeletek általában érintetlenül hagyattak, hihető volt, hogy a protestánsoknak a moldvai fejedelmek részéről ünnepélyesen biztosított jogaik s kiváltságaik sem vesztik el joghatályukat. Ámde — sajnos — nemcsak hogy teljesen érvényben nem maradtak a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvények, de mint fentebb láttuk, az udvari hadi tanács úgy a philippeni, mint a sadagorai prot. gyarmatoknak teljes felosztatását vette tervbe.

Splényi báró tábornok — Bukovina első katonai parancsnoka — azonban politikai okokból mindent elkövetett, hogy a protestánsoknak vallásszabadságát felsőbb helyen kieszközölje, ő maga több ízben melegen ajánlván az eddig is megtűrt protestánsokat az udvari hadi tanács jóakarátú figyelmébe . . . Czelt is ért! . . .

* Bredeczky „Hist. statist. Beitrag zum deutschen Colonialwesen in Európa.“

** Wickenhauser „Die deutschen Siedelungen in der Bukowina“.

*** Ugyanott.

1781. nov. 10. kihirdetett Lembergben a protestánsok vallásszabadságát biztosító türelmi rendelet, majd kevéssel azután megparancsolta a hadügyi kormány annak Bukovinában való kihirdetését is.

Enzenberg tábornok* azonban — ki pedig szigorú pontosságáról s feljebbvalói iránti engedelmességéről volt ismeretes — ellenezte annak kihirdetését. „Bukovinában, — írta a hadügyi tanácsnak — *mely csaknem egészen schismatikussal van telve, a nép kedélyére, csendességére káros befolyással volna e türelmi rendelet, de meg a patensnek oláh nyelvre való lefordítása is nagy nehézségbe ütközik.*”

Tekintettel Enzenbergnek emez ellenvetéseire, de meg miután a patensnek — Bukovinára tekintettel — olyképp módosítása vétetett czélba, hogy az abban előirt kedvezményben nemcsak a jelenben ott élő, hanem a később bevándorló protestánsok is részesíthessenek, az udvari hadi tanács elhalasztá egyelőre annak kihirdetését, megrendele azonban, hogy a közigazgatási tisztviselők a felmerülő vallási ügyekben a jelzett patens rendeleteihez alkalmazkodjanak s a szerint járjanak el,** ha ugyan a patens Bukovinában is ki nem hirdettetett.**

A türelmi rendelet azonban, hiába ellenkezett Enzenberg, a felsőbb katonai hatóság engedelmessége folytán Bukovinában is, maga Enzenberg jelenté ezt a hadi tanácsnak 1782. apr. 7-én 1982. szám alatt.**

Hibás tehát amaz eddig általánosan elterjedt nézet, mely G. Frank „Toleranzpatent Kaiser Josef II.“ című művében is hivatkozott állítással, hogy a k. k. türelmi rendelet csak a magyarországi protestánsokra vonatkozott — mint látjuk — valósággal megtörtént az.

Míg a protestánsok Bukovinában 1786-ig kevések voltak, aig akart valami dolga velük a katonai kormánynak, az államnak azonban már (1786. nov. 15-én) gyakrabban volt okukna a protestánsok s más felekezetek között felmerült vallási vitás kérdésekben felelni.

Ime egy pár példa:

A czernowitzi evang. egyház 1814-ben az általa licitáció útján vásárolt, régi, fából épült kath. templom mellett, meg akarta a tornyot is hagyni azon okból, hogy orát tétessen fel abba. Sok huza-vona lett ebből s végre megengedett ugyan, hogy a torony ott maradjon, de le kelle bontani egész egy öl magasságig s lapos tetővel ellátni, nehogy torony formája legyen, ellenkező esetben az egészet eltávolítani lettek volna kötelesek.****

Hasonlóképp járt a 20-as évek elején *Andrásfalva* is. Midőn az ottani reformátusok 1821-ben a még maig is meglévő fatemplomukat felépítették, hogy bejáráját esőtől, hőtől megvédelmezzék, az ajtó fölé egy □ alakú, körülbelül 2 öl magas fa-alkotmányt emeltek, miáltal az imaház kívülről olyanforma alakot nyert, mint egy kath. templom.

Megbotránkozással értesült erről a radautzi kath. pap Sattfeld, s haladék nélkül jelentést tett erről a lemberg-i kath. érsekségnek, mely aztán panaszt emelt a gal. országos kormányzékknél.*****

Valóban különös! Noha a kirendelt vizsgáló bíróság semmi olyast nem talált a reformátusok eme cselekvényében, mely a türelmi rendelet szabványaival ellenkezőnek, mégis az andrásfalvi reform. egyház csak azon

feltétel alatt nyerte meg az engedélyt az építés tovább folytatására, illetve befejezésére, ha sem a templom bejárata felett épített előcsarnokban, sem pedig — különbeni szigorú büntetés terhe alatt — a templom udvarán harangot fel nem állít.*

(Folyt. köv.)

Iskolai értesítők.

8. Az 1893/94-iki évből a debreczeni ev. ref. főiskola akadémiai tanszakán dr. Kovács Sándor akad. igazgató szerkesztésében jelent meg a 3. kötet, mely 128 lapra terjed, mű képet nyújt a theol. és jogi akadémiánknak lefolyt tanévi eletről. Az évkönyvet dr. Kovács Sándor igazgatónk értekezése nyitja meg, a melyet a tanév megnyitása alkalmából adott elő a főiskolai díszteremben egybegyűlt közönség és akad. hallgatóság előtt. Az említett értekezés ezímel: „Adatok a jogtanítás történetéhez főiskolánkban, a múlt század végétől az 1875. évig.“ Az alapos kutatás után megírt munka 36 lapra terjed s ebben szerző a sok gondot és tanulást feltételező témát, a legkellőbb világosságban helyezi elénk. A hazai jogtanítás általán s állására vetett visszapiantás után megjelöli szerző, hogy az 1800. évvel kezdődik voltaképen főiskolánkban a jog rendszeres tanítása, a mikor Széplaki Pál az első debreczeni jogtanár elfoglalta helyét, aztán részletesen elvan monvva hogy hogyan fejlődött a jogtanítás feladatán, mint a theol. képzésben kötelezve a jogászok is hallgatni a theologiai studiumokat s viszoni a theologiai képzésnek a jogi képzésnek sajátitatói el, majd hogy ez miként szűnik meg 1851-ben, a mikor sem a jogászok a theologiai sem a theológusok a jogi tárgyak tanítására nem köteleztettek. Ettől a nagy fordulóponttól kezdve aztán mind inkább oly irányban fejlett az ügy, hogy az 1857. évben a teljes jog és államtudományi kar megalakult főiskolánkban s egyenjogú testvere lett a theologiai szaknak, sőt napjainkban látogatottabb a jogi, mint a theologiai akadémia.

A theol. és jogakadémia 1893/4-ben lefolyt történetéből megemlítendő, hogy a fenyegető kolera vészre tekintettel a tanév okt. hó 2-án nyitott meg. A szokásos főiskolai ünnepek ez elmúlt évben is a magok idején szép sikerrel megtartottak; az iskolai fegyelemről kedvezően nyilatkozik az igazgató. Kegyelettel emlékezik meg továbbá néhai dr. Török Józsefről, ki 46évi működése után mint a főiskola legérdemesebb tanárainak egyike hunyt el; aztán a főiskolának 40 évi tanárkodás után már nyugalomba vonult érdemes tanáráról Oszterlamin Ernőről, kit szintén részvétellel kísért temetőbe a tanárkar és tanulósg. Kossuth Lajos nagy hazánkfia emlékét a tanárkar jegyzőkönyvben örökíté meg s kosszora váltság címén 100 koronát adott össze, a melylyel egy a Kossuth Lajos nevét megörökítő alapítvány létesítését kezdte meg. Volt a theologiai akadémianak 5 előadó tanára, a jogi és államtudományi karnak pedig 6 előadó rendes tanára. A bölcsészeti szakon 7 tanár tartott előadást.

A theol. akadémián volt 8 pályavégzett, 15 IV. éves, 15 III. éves, 8 II. éves és 14 I. éves hittanhallgató. A hittanhallgatók összes létszáma tehát, beleértve a pályavégzetteket is, 60. A jogakadémián volt IV. éves joghallgató 31, a kik közül 18 csak az I-ső félévben

* Stockmann superint. jelentése a gal. kormányzékhez, Lemberg 1827 nov. 23.

* Bukovinának katonai parancsnoka.

** A hadügyi kormány levele 1782. márcz. 20-ikáról.

*** A cs. k. hadügyminisztérium levéltárában van ez okmány.

**** A buk. cs. k. ker. hivatal rendelete 1814. nov. 5.

***** A panaszlevél 1821. szept. 15-én kelt s a reformátusokat példásan megbüntetni kérélnkezi.

hallgatta itt a jogot; III. éves joghallgató volt 29, közülök 1 csak az I-ső, 1 pedig csak a II-ik félévben; II. éves 55, csak első félévben hallgató 3; I. éves joghallgató 64, csak az I-ső félévben hallgató 3, csak a II. félévben 1. Mint e számok is mutatják, a két akadémiai szakon a hallgatók összes létszáma félévenként változott, a legmagasabb létszám volt 237, a legalacsonyabb 211. Újjonnan jött a theologiai akadémiába 15, a jogakadémiába 70 tanuló. Anyanyelvre nézve: a) a hittanhallgatók mindnyájan magyarok és vallásra nézve mindnyájan ev. ref. vallásúak; b) a joghallgatók anyanyelvre nézve (a hullámzó szám 181-ből) magyar 171, német 6, román 3, szerb 1; vallásra nézve: ev. ref. vallású 143, ág. ev. 9, róm. kath. 14, gör. kath. 6, gör. keleti 2, izraelita 7.

IRODALOM.

Szives készséggel s ajánlással közöljük a következő előfizetési felhívást: „Egyházi szónoklatlan” című, 1878-ban megjelent művemet elismeréssel fogadta, az akkori szakirodalom bírálata. Az akkor megjelent példányok teljesen elfogyván, most második kiadásban adom sajtó alá. Azóta, folytonosan figyelemmel kísérve, az ide vonatkozó irodalmat, annak fejlődési történetét és különösen templomi szónoklásunk szükségseit és feladatait, én is sokat tanultam és még többet tapasztaltam. Ezen a terepen szerzett ismeretemmél és azokból enyém tanulságaimmal, törekvéssel megújítva és kiegészítve jelen meg a második kiadás. Epen a legújabb napok története s magyar protestáns egyházunknak ez által teremtett új helyzete, alig ha nem arról tesz tanubizonyosságot, hogy különösen az ígé hirdetés még az a hatalom, a mely kezünkben a lelkekre való hatás fegyverével megmaradt s a mely még sok mindent pótolhat. Ennek a nem-es czélnak és nagy feladatnak akarnék, a nekem adott tehetség mértéke szerint, munkám közrebocsátása által szolgálni. Kérem az érdeklődők szives támogatását. Művem előfizetési ára 2 frt, amely czímemre, legczélszerűbben postautalvány mellett, Sárospatakra küldendő. Sárospatak, 1894 július hónap. Mitrovics Gyula, ev. ref. hittanár s főiskolai lelkész.

Tompa Mihály nagy képes diszkiadásából gyorsan követi egyik füzet a másikat. A 4—4 ivnyi pegyedretű, vastag, fehér velin-papírosú füzetek 12-ike hagyta el ezuttal a sajtót, tehát — a mennyiben 25 lesz — immár a nagy mű első fele, úgyhogy Karácsonyra valószínűleg kész lesz a teljes, új képes diszkiadású Tompa s a szeretet nagy ünnepén vallásos mély kedélyével méltán találhatna útát intelligens magyar családaink hajlékába, mert bizony a családi tűzhelyhez s különösen hölgyeink érzelemvilágához szóló igazibb költőt nálánál keresve sem lehetne találni irodalmunkban. A XI. füzetben végződnek dalai és ódái 3 „Utolsó verseim” címűekkel, melyek mindegyike resignáló hangjával s szívet tépő búcsújával.. nejétől szomorú átmenetet képez a méla bánatú románczokhoz és balladákhöz. Dicséretre méltó *Méhner Vilmos* fővárosi könyvkiadó ez újabb vállalata, s Petőfi Vörösmarty és Garay diszkiadásaihoz méltóan is sorakozik. S ha vesszük, hogy minden egyes füzetet a szöveghez tartozó képeken kívül több stilszerű kezdőbetű (initiale) s zárdiszítés is ékesít: valóban olcsónak is lehet mondanunk s óhajtanunk, hogy az intelligens közönség felkarolja, mi által buzditást merítsen a derék kiadó régiebb irodalmi férfiaink szellemi kincseinek közzétételére.

Latin praeparatiók címet viselnek homlokukon ama zöld borítékú füzetkék, melyeket több kiváló középiskolai tanáraink készítettek, s melyekből a Horatius válogatott ódához, Sallustius Jugurthájához és Vergilius Aeneisének I., II. és VI. énekéhez való példányokat küldte be szerkesztőségünkhöz *Singer és Wolfner* fővárosi könyvkereskedő. Az elsőt: Horatius válogatott ódához *Szilasi Mór* fővárosi, a másodikikat: Sallustius Jugurthájához *Telmányi Emil* aradi, a Vergilius I. és II. énekéhez szólót *Dóczi Imre* debreczeni, a VI. énekéhez pedig *dr. Tóth György* fővárosi kigyisrendi tanár készítette, mindenik azon közösen megállapított beosztással, hogy egy-egy fejezetből vagy szakaszból először adják a szókat, majd a kifejezéseket, mondatrészek megnevezéseit, mondatok képleteit, végül a szükséges tárgyi magyarázatokat (reáliákat). Tehát a fordítás rendszeres előkészítésére szolgáló hasznos tankönyvek azok, melyeket tisztán szótárral pótolni nem lehet. Az egyes szerzőket (mint ők magok is bevallják) az készítette ezek szerkesztésére, hogy a latin nyelv tanulásában elérhető eredményt fokozzák s a classicusokból többet lehessen olvasni, fölmentzák a tanulókat a sok hiábavaló s időt rabló szókereséstől. Czélszerű könyvecskék hát azok s helyesen használva nagyon megkönnyítik s gyümölcsözővé teszik a tanítást valóban. Csakis egyetleneg hibáját lehetne némelyiknek említenünk, hogy t. i. kissé bő, mi által drágábbá lesz s nehezebben megszerezhető mindenik tanuló számára, mi nélkül pedig teljes szót nem érhetünk el. —

A „Magyar Paedagogia” cz. tanügyi folyóirat június-július havi füzeté a mai megszokott fedél és értékes tartalmúval jelent meg. Első lapját *Felméri Lajos* emlékének szenteli s röviden körvonalozva páratlan buzgóságú működését ő és *Apáczai Cséry János* között von párhuzamot. *Ember János* a XXI-ik század népnevelését írja le, felolvasás alakjában satyriázva a mostaninak fogyatkozásait. Hanem talán kissé pessimista a szerző, hogy csak a XXI-ik században meri felállítani ideális népiskoláját? Utána *Demek Győző* mond el sok megszívlelni valót „Iskolai kézművesség” czim alatt. Majd *Waldapfel János* ismerteti folytatólagosan *Baumann „Népiskolák, Középiskolák, Egyetemek”* cz. művét. Végül a mai görög Középiskolák ismertetése, az orsz. Közokt. tanács 1893/94. évi egész terjedelemben közölt jelentése és az irodalmi szemle zárják be a magyar paedagogiai társasághoz méltó tartalmas füzetet.

KÜLÖNFÉLÉK.

— A mezőtúri ev. reform. főgymnasium fentartó testülete f. hó 8-án tartotta tanárválasztó gyűlését. Öt tanszék várt betöltésre s az ezekre hirdetett pályázat e mostani szűk tanárvilágban kielégítőnek mondható. Jelentkezett összesen 20 pályázó, elválasztottak rendes tanároku *Fülöp Imre* debreczeni h. tanár az ó-classica-philologiai, *dr. Biatsi József* Nánásról a matematikai, *Budai József* Kolozsvárról a természetrajzi, *Vékony Sándor* a vallástanári tanszékre, helyettes tanárul *Csátori Endre* végzett tanárjelölt. — A mezőtúri gymnasium a jövő iskolai évtől főgymnasiummá egészül, ez évi szeptember elsején nyílik meg a 8-ik osztály, s mint ilyen, a legszebb jövőnek néz elibe; az itt működő tanerők eddig is oly népességűvé tettek ez iskolát, milyennel vidéki 6 osztályú iskola nem sok dicsekedhetett; az elmúlt iskolai évben (ekkor nyílt meg a 7-ik osztály)

több mint 240 tanuló iratkozott be. Adja Isten, hogy az az óriási áldozat, melyet a mezőtúri egyház gymnasiuma kiegészítésére meghozott, — maga erején építvén fel a 130 ezer forintot érő díszes épületet, s önadóztásból fedezi a főiskola szükségleteit is (csak az elmúlt évben nyert 2000, s a jövő évtől kezdve részeseül 3000 frt államsegélyben), — teremje meg áldásos gyümölcsét édes hazánk s reformált anyaszentegyházunk javára.

— **Hód-Mezővásárhely és a népoktatás.** Megdöbentő híreket vettünk a magyar Alföld egyik legnagyobb városának, Hód-M.-Vásárhelynek, népiskolái viszonyairól, a mi annál inkább érdekel minket, mert e város népességének túlnyomó nagy többsége református vallású, s egyik legfényesebb egyházunk és jól rendezett gymnasiumunk van e város kebelében, a hol kiváló lelkészeink és sok buzgó egyháztag munkálkodnak egyházi és tanügyi téren s a hol e munkálkodásnak és buzgóságnak számos jeleit tapasztaltuk eddigéig. Nem ok nélkül csodálkozunk tehát, ha az ottani viszonyokról oly sötét képet látunk magunk előtt, a minőt a város tanfelügyelője a legközelebbi közigazgatási bizottsági ülés előtt mutatott fel. Arról van szó ebben, hogy H.-M.-Vásárhelynek 18 tanyai iskolája közül nincs egyetlen egy sem, mely a törvény kívánalmainak megfelelően, s a legnagyobb rész bérelt, csárdaszerű viskókban van elhelyezve, a hol foltozó vargák és dologtalan mesteremberek segítik a tanítást. Hogy továbbá „több oly zugiskola van a város külterületén, a melyekről sem a világi, sem az egyházi hatóságoknak tudomásuk nincs s a melyekben rendszerint oklevél nélküli egyének tanítanak tanügyi nagy kárára a tanítást.“ A tanfelügyelő a közleg. bizottságot ez iskolák felhagyatásának bezárására hívja fel s mutatja az a meggyőződése, hogy a *fantartó (?) felkészítők a nagyszámú hányon segíteni nem képesek (?)*, szükségét látja, hogy a város községi iskolák felállításáról gondoskodjék. Elszomorító dolog, hogy ott az Alföld szívében még mindig 200 frtos tanítói állásokkal szegyenkeznek, s hogy H.-M.-Vásárhelyen a múlt évben is 3500 gyermek volt csak statisztikailag kimutatva, mint olyan, kik minden iskoláztatás nélkül nőttek fel. „Lehet-e azután csodálkozni a szocializmus terjedésén, — kérdi egyik előkelő fővárosi lap — és hogy a pusztán, a társadalmon kívül tanulatlanul felnőtt ember nem hajtja meg fejét a törvény előtt s vak tudatlanságában lelketlen izgatók szavaira fellázad a társadalmi rend és törvényes formák ellen? Valóban itt az ideje, hogy a *rendőrség szervezése mellett az iskolákról is gondoskodjanak*, mert a műveletlen nép elégületlensége rombolásokban szokott nyilatkozni.“ Azon sem kell ily körülmények közt csodálkoznunk, ha a nazarénizmus oly buján tenyészik abban az elhanyagolt talajban. Oly bajok ezek, a melyek minden nagyobb alföldi egyházunkban többé-kevésbé, csaknem kivétel nélkül tapasztalhatók. Kétségtelen dolog, hogy itt egyházunk nem fejtí ki azt a tevékenységet, a melyre az oktatás terén és saját önvédelme érdekében is hivatva lenne, a mi annál kárhóztatandóbb, mert épen itt, e pontokon rendelkezik a legtöbb erővel. De úgy látszik, hogy épen ez az erő, indolenciát, tétlenséget szül, a helyett, hogy munkára indítana. Jó lenne tehát ébredezni nemcsak H.-M.-Vásárhelyen, hanem Debreczenben és más nagy egyházainkban is, mielőtt oly sajnálatos erupeziók és veszteségek riasztanak fel, a minőket Vásárhelyen tapasztaltak.

— **Tíz éves találkozás.** Kérem volt tanuló társaimat, kik a theologiai tanfolyamat Debreczenben az 1884-ik évben velem együtt végezték, hogy *szeptember 20-ika*

helyei! — a tanszerkiállításra való tekintetből — tíz éves találkozásunk idejét közmegegyezéssel *augusztus 23 ikára* tegyék. Jelzett rapon, a *reggeli istentiszteleten a nagytemplomban* megjelenének, s a tulajdonképeni találkozás mindjárt templom után a *főiskolai kis gyűlésteremben* történnék meg. Többek fölszólítására vagyok bátor alkalmazkodás végett proponálni ezeket. Mezőberény 1894 július 24. Hüyes Endre ev. ref. lelkész.

— **Gyászír.** Venetiár e: Sándor újsóvei lelképásztor-társunkat mély gyász és bánat érte; szereteit neje folyó hó 19-én életének 28., boldog házasságának 4. évében súlyos szenvedés után jobblétre szenderült. Az özvegyeknek örököje és az árvák Atyja vigasztalja és vezérrelje a megtört szívvel kesergő családot!

— **Vadházasság.** A király-daróczi ref. lelkész urtól már régebben a következő sorokat vettük: A lélekszám egyházamban 558. E számban van három vadházasság, melyek között kettő a hetvenes évek elején keletkezett, egy pedig a múlt év utolsó felében. Miután nem sikerült a két előbbi vadházasságokat tanításom, intésem és feddéseim által az erkölctelenség útjáról leterelnem; az illető járásbeli szolgabíróshoz fordultam közvetítésért, melyet meg is nyertem. Azonban így sem érhettem el a kívánatos célt. Nem, mert a vadházások, a jól megfizetett községi jegyző útásítása szerint, cselédkönyvet váltván, szétválaszthatók nem valának. Hasonlóan jártam el az újabb keletű vadházasságot illetőleg is és pedig az említett példát szem előtt tartva, a főszolgabíróshoz terjesztett átiratomban azt is kérelmeztem, hogy ne tekintessék akadályul a család céljából felmutatandó cselédkönyv annyival inkább, mert a férfinak van törvényes felesége, ki azt viselkedése miatt elhagyta. Azonban — igazvitelesen nevezem szerint — ezen törvényszerű kérelmem ridegen elutasított, figyelmen kívül hagyván az ezen tárgyra vonatkozólag régebben kiadott belügyminiszteri rendelet. Ezen állításom igazolása végett szorói-szora idezem a főszolgabírói végzést. „864/1894. Csighy Ferencz, kir.-daróczi ref. lelkész Gál Ferencz és özv. Bede Józsefné kir.-daróczi lakosok közötti vadházasság megakadályoztatását kéri. Végzés. „A mennyiben a panasz tárgyát képező körülmény magán-cselédjogi kérdést képezhet, mely hatósági beavatkozást már természeténél fogva is teljesen kizár, kérelmező ref. lelkész a hatóság körét meghaladó kérelmével elutasítani kellett. Erdőd, 1894. ápril 18. Benyovszky, szolgabíró.“ — Bátorkodom most már kérdezni: vajjon alakulhat-e család vadházasság által a modern állami törvényről fogalom szerint, mondható-e családi erkölctelen összeköttetés s vajjon nem köteles-e a közigazgatási hatóság segílyt nyújtani szükség esetén a lelkésznek az erkölctelenség buján tenyésző dudvájának kiirhatása végett? Ilyen s ehhez hasonló fedezetés mellett terjed nagy gyorsasággal az erkölcsi romlottság, mely végeredményében megrendíti az állam nagy épületét. Csighy Ferencz, lelkész. — Kéri egyúttal nevezett lelkész úr, hogy ez esete alkalmából tájékozásul szolgáló észrevételeinket közölnők. E kívánságnak készséggel engedve, a kérdéses ügyre nézve a következőket említjük meg, a melyek hasonló esetekben is irányadók lehetnek: A vadházasságok ügyében 1886. októberben szólalt fel a konvent. A közigazgatási bizottság javaslata tárgyalatott, mely abból az alkalomból kelt, hogy a dunántúli egyházkerület *feliratot* kívánt felterjesztetni a *kormányhoz* a vadházasságok gátlása és a hit nélkül együtt élők egymástól elválasztása iránt. A közigazg. bizottság javaslata, melyet a konvent nevezett évi októberi gyűlésén 56. sz. a. el is fogadott ez

volt: Mind a mellett, hogy e fölülte kényes ügyben leginkább az erkölcsi eszközöknek eszélyes és tapintatos használata vezethet legtöbb sikerre, a mely eszközöknek szabályszerű használatát a lelkészeknek és presbyteriumoknak, illetőleg egyházközségi bíróságoknak figyelmébe ajánlatni kívánjuk; de hogy épen ezen erkölcsi eszközök alkalmazásának annál nagyobb foganata lehessen, nem nem tartanók czéllenesnek a nmélt. miniszteriumnak felkérését is, még pedig oly irányban, hogy a közigazgatási hatóságok figyelmét ezen fontos ügyre annyiban hirtja föl, hogy azok, midőn egyes esetekben az illetékes egyházi előjáróságok által megkerestetnek, azoknak kellőleg segédkezet nyújtani igyekezzenek. A nm. miniszterelnököt a konvent 56. sz. a. ily értelemben megkeresni elhatározta. A választ a konvent már többször megsűrgette: de ez mind e mai napig le nem érkezett. Azt fűzhetjük még a mondottakhoz, hogy az egyházi törvények 5. §-a rendelkezik az államhatalom segédkezésének igénybevétele iránt s itt azon esetek közé, a melyekben közhatósági segélyhez lehet folyamodni, — a vadházasságok ellen való fellépés nincs felvéve. Hatósági segélyt vagy közreműködést tehát ez esetben annál kevésbé lehet igénybe venni, mert azon 5. §. utolsó bekezdésében világosan ki van mondva, hogy „ezen segédkezés csakis az ezen §-ban meghatározott esetekben és terjedelemben biztosítottik.“ És hogy itt egy szigorúan értelmezendő törvényről van szó, a melyet semmiféle bővítő magyarázattal nem lehet kijebb terjeszteni, abból is látható, mert ezt a megszorító s illetőleg kizáró pontot épen az 1893. szept. 14-én kelt miniszteri leirathban kifejezett kívánsághoz képest kellett az egyh. törvényekbe beiktatni. E szerint nem is remélhető, hogy a konvent említett felterjesztése sikerre vezethessen. Nincs tehát más mód, mint lelki, erkölcsi eszközökkel küzdeni a baj ellen, a melyek bizonyára sokszor elégtelenek.

TARTALOMJEGYZÉK: Pár szó a II. helvét hitvallásról. V. I. — Tárca: A Zsidókhöz írt level kritikai és bibliai theologiai szempontból. — Részletek a bukovinai protestantismus történetéből. — Iskolai értesítők. — Irodalom. — Különfelek. — Hirdetések.

Felelős szerkesztők és laptulajdonosok:

Dr. ERDŐS JÓZSEF és Dr. BACZONI LAJOS.

Pályázat.

A h.-nánási ev. reform. hat osztályú gymnasiumban üresedésbe jött: a) magyar-latin nyelvi; b) rajzoló geometria-mathesis tanári székekre pályázat hirdettetik.

Fizetés: minden egyes tanszéknel 1200 frt a lakbérrel együtt, az egyház pénztárából évnegyedenként előre fizetve. A kívánt oklevéllel bíró egyén egy évre, mint ideiglenes rendes tanár alkalmaztatik, s csak ezen idő alatt kifejtett sikeres működés után állandósíttatik, a mikor is a tiszántúli ev. ref. középiskolai tanárok gyám és nyugintézetének, esetleg az országos középiskolai tanári nyugdíjintézetnek jogos és kötelezett tagja leend.

Nem okleveles, de szaktárgyaiból vizsgázott egyén csak helyettes tanári minőségben és csak egy évre választatik 900 frt évi fizetéssel, de ha ez idő alatt a kívánt tárgyakból oklevelet szerez és sikeres működést mutat fel: a következő évben mint rendes tanár állandósíttathatik. Végre ha okleveles, de nem a hirdetett tanszakra képesített egyén választatnék, az szintén csak helyettes tanári minőségben és csak egy évre alkalmaztatik, fizetése azonban 1200 frt lesz.

Pályázhatnak protestáns vallású okleveles tanárok és tanárjelöltek.

A megválasztott egyén állomását f. év augusztus végén, legkésőbb szept. 1-én köteles elfoglalni s a rendes és okleveles tanár, ha családos: 40 frt, ha pedig nőtlen: 15 frt költözöködsi általányt kap. Ez összeget azonban, ha állomását 3 év letelte előtt bármilyen okból elhagyja: vissza tartozik téríteni.

A pályázati kérvények keresztlevéllel, esetleges katonai szolgálatukat igazoló irattal, továbbá végzett tanulmányaikat feltüntető hiteles okmányokkal, végre orvosi bizonyítvánnyal felszerelve f. évi augusztus 10-éig az ev. ref. egyháztanács elnökségéhez küldendők.

Kelt H.-Nánáson az ev. reform. gymnasiumi igazgatótanácsa f. hó 13-án tartott üléséből.

Benkő Lajos,

ev. ref. lelkész-elnök.

Kállay Imre,

főgondnok.

2—2

Pályázat.

A turkevei ev. reform. egyház pályázatot hirdet a következő tanítói állomásokra:

I. Egy rendes fitanítói állomásra. Javadalom 528 frt készpénz, 75 frt lakbér, összesen 600 frt. Kötelesség a III-ik flosztály tanítása. Pályázati határidő aug. 31.

II. Egy rendes nőtanítói állomásra. Javadalom: 400 frt készpénz, 75 frt lakbér, s a női kézimunka tanításáért, ha arra képesítve van, 60 frt, összesen 535 frt. Kötelesség: két alsó leányosztály vezetése.

III. Egy id. fitanítói állomásra. Javadalom: 400 frt, mely egy évi sikeres működés után 600 frtra emeltetik. Kötelesség: a II-ik flosztály tanítása.

Megválasztandók egy évi sikeres működés után állandósíthatók.

A kellően felszerelt pályázati kérvények aug. 15-ig alulirothoz küldendők.

Turkeve, 1894. jul. 25.

Szabó Sándor,

ev. ref. lelkész.